

Mussolini

Hans Woller

MUSSOLINI

De eerste fascist

Uit het Duits vertaald door
Gerrit Bussink en Izaak Hilhorst

ALFABET UITGEVERS

2021

© 2019, 2021 Hans Woller en Verlag C.H. Beck oHG, München
© 2021 Nederlandse vertaling Gerrit Bussink en Izaak Hilhorst
Oorspronkelijke titel *Mussolini. Der erste Faschist*
Oorspronkelijke uitgeverij Verlag C.H.Beck oHG, München 2019
Omslagontwerp bij Barbara
Omslagbeeld Bridgeman Images
Typografie binnenwerk CeevanWee, Amsterdam

ISBN 978 90 213 4020 3

NUR 681

alfabetuitgevers.nl

Alfabet Uitgevers vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van dit boek is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Inhoud

Proloog 7

PREDAPPIO, 29 JULI 1883 13
Afkomst en politieke leerjaren

REGGIO EMILIA, 8 JULI 1912 35
De totalitaire socialist

ROME, 28 OKTOBER 1922 57
De fascist

BOLOGNA, 31 OKTOBER 1926 91
De dictator

ADDIS ABEBA, 5 MEI 1936 121
De imperialist

ROME, 17 NOVEMBER 1938 149
De racist en antisemiet

BERLIJN, 22 MEI 1939 173
De bondgenoot van Hitler

ROME, 10 JUNI 1940 195
De profiteur van de As

ROME, 25 JULI 1943 241
De val

DONGO, 28 APRIL 1945 269
Salò en de dood

Epiloog 313

AANHANGSEL

Noten 329

Bronnen (selectie) 361

Afkortingen 375

Fotoverantwoording 377

Personenregister 379

Proloog

Mussolini leeft – in de herinnering van zijn landgenoten, in de boekhandels en zeker ook in de talloze Italiaanse souvenirwinkels, die goed aan hem verdienen. Mussolini leeft echter ook in het collectieve geheugen van de wereld, ook al weten mensen vaak niet dat ze naar hem verwijzen. Het door hem gestalte gegeven en vooral door hem belichaamde begrip ‘fascist’ is alomtegenwoordig en wordt gebruikt als karakterisering voor alles wat als rechts, autoritair en populistisch wordt beschouwd. Mussolini, de eerste fascist,¹ leeft – maar in welke gedaante? Als de genadeloze despoot, die Italië van 1922 tot 1945 met ijzeren vuist regeerde en zo van zijn toekomst beroofde? Als de vernieuwer van Italië die voor zijn land een imperium veroverde en het de status van grootmacht bezorgde? Als de voornaamste bondgenoot van Adolf Hitler, die hem als zijn leermeester beschouwde en samen met hem de wereld in lichterlaaie zette? Als marionet en slachtoffer van de Duitse Führer? Als de charismatische dictator die een nieuwe vorm van op consensus en pure terreur gebaseerde totalitaire macht vestigde, die menig andere dictator tot voorbeeld diende? Als de preceptor van Europa en de wereld, die in het ‘fascisme’ een toverformule vond die tot een van de ‘belangrijkste ideologische vernieuwingen van de twintigste eeuw’² wordt gerekend, omdat die een derde weg beloofde tussen democratie en communisme?

Wie was deze moeilijk grijpbare man, die geschiedenis heeft geschreven en beelden heeft nagelaten die ons tot vandaag zijn bijge-

bleven? We kennen hem: op de Piazza Venezia in een van zijn massamonologen met zijn volk, klein, gezet, met priemende ogen en vooruitgestoken kin, dwingend. We zien hem voor ons: kaal, hoog te paard, met ontbloot bovenlijf op het strand, blakend van energie en wilskracht. Daarna het einde: op de Piazzale Loreto in Milaan in april 1945, zijn geschonden lichaam, ondersteboven opgehangen aan de overkapping van een benzinstation, verguisd en bespot, door de antifascistische furie uit de geschiedenis verjaagd. Beelden genoeg, maar een goed beeld geven ze niet.

Ook zijn tijdgenoten kwamen er niet uit. Al tijdens zijn leven was *Il Duce* onderwerp van felle meningsverschillen. Hij begon een propagandaoffensief voor zichzelf, waar zijn volgelingen in de jaren daarna een regelrechte imagokruistocht van maakten. Ten slotte was Mussolini overal – hij was de eerste popster in de politiek en de geschiedenis. Niemand kon aan hem tippen, geen enkele andere grote man kon zich met hem meten. De reeks slachtoffers met wie hij vergeleken werd, reikte van Aeneas via Caesar, Napoleon en Garibaldi tot zelfs Jezus Christus.

Mussolini's Italiaanse propagandisten en hun Europese geestverwanten schiepen daarmee niet alleen de in de jaren twintig en dertig alomtegenwoordige Duce-cultuur, die pas in de Tweede Wereldoorlog scheuren begon te vertonen, maar creëerden tegelijkertijd een rijk depot aan herinneringen, dat met zijn mythes en beelden de latere waarneming niet minder belastte dan de al snel opduikende alternatieve concepten van allerlei antifascisten uit de hele wereld. Weliswaar sprongen de antifascisten wat nauwkeuriger om met de feiten dan hun fascistische tegenstrevers, maar in de regel dachten ook zij er niet aan de historische realiteit sine ira et studio vast te leggen. Ook hun doel was van politieke aard: het demoniseren en – de tweelingbroer ervan – ridiculiseren van de dictator, die als persoon en politicus nagenoeg onherkenbaar bleef.

Zelfs historici hadden moeite aan het gif in de overgeleverde legendes te ontsnappen. De schier ondoordringbare contemporaine lagen van verklaringen en herinneringen vormden enorme struikelblokken. Begrijpelijk, want na 1945 keerden Italië, Europa en de we-

reld niet gewoon terug naar de normaliteit. De bloedige burgeroorlog die Italië had gespleten werd gewoon voortgezet, maar nu met politieke middelen, en ging over in de Koude Oorlog, waarin een westelijk-democratisch en een oostelijk-communistisch kamp tientallen jaren vijandig tegenover elkaar stonden. In deze wereldwijde confrontatie werd alles als wapen ingezet; ook de geschiedenis van het fascisme en de biografie van de Duce. Links beschuldigde rechts ervan het fascisme in zijn uiteenlopende verschijningsvormen te bagatelliseren en te flirten met een nieuwe versie ervan. Rechts betaalde met gelijke munt terug, ontkende de misdaden van het fascisme en brandmerkte tegenstanders als totalitaire stalinisten die eerst hun eigen straatje maar eens moesten schoonvegen. Als helemaal niets meer hielp, haalden ze Hitler erbij: de vergelijking met de grote duivel moest ervoor zorgen dat de kleinere fascistische duivels – Franco in Spanje, Pavelić in Kroatië en zelfs Mussolini in Italië – niet zo erg leken en dat hun misdaden eigenlijk wel meevielen. ‘We verbergen ons kwaad onder een nog groter kwaad,’ vatte een Italiaanse historicus het samen.⁴ De echte Duce raakte daarbij uit beeld: verontwaardiging en empathie stonden een inzichtelijke verdieping in de weg.

De vragen rond deze buitengewone figuur zijn enorm. Ze hebben betrekking op het karakter van het fascistische regime, op Mussolini’s stijl van machtsuitoefening, op zijn rol als initiator en aanvoerder van een fascistische internationale, op zijn racisme en antisemitisme en op zijn bijna obsessieve pogingen een *uomo nuovo* te creëren. Om het ‘witte ras’ te redden, stond hem immers niets minder voor ogen dan met nieuwe mensen een nieuwe, supranationale beschaving op te bouwen, te beginnen met de Italianen. Zij moesten de ‘Romeinen van de moderne tijd’⁵ worden en vervolgens worden herschapen tot een homogene volksgemeenschap waaraan hij een krijgshaftige expansie had toebedacht. Lebensraum in het zuiden, dat was zijn droom in dezelfde tijd dat Hitler droomde van lebensraum in het oosten. Dat bracht fascisme en nationaalsocialisme bij elkaar en vormde de basis van de As Rome-Berlijn, waarvan de historische betekenis te lang is genegeerd, terwijl dit bondgenootschap een oorlogsalliantie was, die vanwege haar vitaliteit en concentratie

van vernietigingskracht principieel verschilde van andere coalities. Hier werd door fascisten en nationaalsocialisten een in de moderne geschiedenis ongekende poging ondernomen om twee staten en twee regimes te synchroniseren en te prepareren voor een oorlog.

Meer dan wie ook drukte Mussolini zijn stempel op de *'Age of catastrophe'*,⁶ die in 1945 ten einde liep. Hij was socialist, fascist, dictator en Hitlers oudere, maar kleinere broer. Verafgoed en bewonderd, gevreesd en gehaat, het beeld dat wij van hem hebben, wankelt door de geschiedenis – hopelijk niet lang meer.

Een complete biografie van Mussolini, uitsluitend bedoeld voor vakgenoten, is niet het doel van dit boek. Het gaat erom de essentie van de dictator te pakken te krijgen en op basis van recent onderzoek opnieuw te interpreteren: het wezen van de hoofdpersoon, de belangrijkste mijlpalen van zijn dictatoriale regime en de historische plaats van dat regime in de moderne geschiedenis. Er is veel wat niet blijft hangen in het grofmazige net dat hier is uitgeworpen. Welgemeende bescheidenheid is daarom op haar plaats. Essayistische scherpte is even noodzakelijk als het comprimeren van de verhalen, die geheel ten dienste moeten staan van de helderheid en begrijpelijkheid. Als dit doel ook maar enigszins is bereikt, zijn daarvoor niet in de laatste plaats mijn vrienden en helpers verantwoordelijk. Ik dank hen hartelijk: Renate Bihl en Barbara Schäffler voor hun goede zorgen; Franz-Josef Brüggemeier en Rudolf Neumaier voor het kritisch doorlezen van grote delen van het manuscript; hun suggesties en voorstellen heb ik even graag overgenomen als de tips van Hermann Graml, die me al vijfendertig jaar stimuleert bij mijn wetenschappelijke werk en ook dit keer weer heel veel heeft rechtgezet. Gezegend degene die zulke steunpilaren, zo'n dicht netwerk als het Institut für Zeitgeschichte als basiskamp en daar een vriend door dik en dun en een intellectuele partner als Thomas Schlemmer heeft, die ook dit boek heeft begeleid alsof het zijn eigen werkstuk was. Danken wil ik bovendien uitgeverij C.H.Beck en met name Sebastian Ullrich. Met hem en zijn buitengewoon professionele collega's mogen werken, is een eer en een genoegen. Mijn bijzondere dank gaat ten slotte uit

naar mijn vrouw Gabriele Jaroschka; aan haar en aan de nagedachtenis van mijn overleden vriend Konrad Maria Faber is dit boek opgedragen.

Hans Woller

PREDAPPIO, 29 JULI 1883

Afkomst en politieke leerjaren

In het kind en de puber Mussolini was al iets zichtbaar van de grote man – vinden zijn biografen. Ze beschrijven hem als een sociale oproerkraaiër, als de meeslepende aanvoerder van een kinderbende en als een leergierige scholier met grote vergezichten. Het vervelende is alleen dat die beschrijvingen niet zijn gebaseerd op onafhankelijke bronnen, maar op Mussolini zelf, op zijn naaste familie en een paar kennissen die op verzoek iets over hem vertelden toen hij al de Duce was en dus een echt verleden had.

Helaas staat maar weinig vast:¹ Benito Mussolini werd op 29 juli 1883 in Dovia geboren. Het gehucht maakte deel uit van de gemeente Predappio, die 15 kilometer van Forlì in Emilia Romagna ligt en zich in niets onderscheidde van duizenden andere van God verlaten oorden op het Italiaanse platteland. De grotere steden Bologna en Florence, die tegenwoordig binnen een uur makkelijk te bereiken zijn, lagen ver weg – ze hoorden bijna bij een andere wereld. Mussolini's vader Alessandro was hoefsmid en dreef daarnaast een klein restaurant, dat echter niet veel opleverde. Zijn moeder, Rosa Maltoni, een gelovige vrouw die het maar moeilijk had met haar atheïstische man, was van iets betere komaf. Ze had meer dan lagere school en was zelf onderwijzeres. Ze had haar werk vlakbij: de school, het huidige Palazzo Varano, was tegelijk het woonhuis van de Mussolini's, die er met hun drie kinderen twee kamers bewoonden.

Toch waren ze een stuk minder arm dan de latere Duce-legende het wil doen voorkomen. Het gezin beschikte over twee geringe

maar vaste inkomens en Rosa Maltoni kreeg vlak na de eeuwwisseling een kleine erfenis, waarmee de Mussolini's een boerderijtje konden kopen met een stuk grond dat ze verpachtten. Daarmee waren ze niet welgesteld, maar hadden ze toch genoeg om op een betere toekomst voor hun kinderen te kunnen hopen. Anders dan het merendeel van hun medeleerlingen leden Benito, zijn zus Edvige en zijn broer Arnaldo geen honger en hoefden ze zich vrijwel nooit te vervelen. Integendeel: er was de ouders veel aan het welzijn van hun kinderen gelegen; ze zorgden voor een goede opleiding en deden alles om te zorgen dat hun kinderen het beter zouden krijgen dan zijzelf. Niet voor niets werd bij de Mussolini's thuis Italiaans gesproken in plaats van het plaatselijke dialect, en niet voor niets werden de kinderen aangespoord boeken te lezen en een instrument te leren spelen.

Hun toewijding en aanmoediging richtten zich vooral op hun oudste zoon. Benito speelde viool en zat in de eerste en tweede klas in Predappio bij zijn moeder op school. Daarna werd de getalenteerde jongen naar een internaat van de salesianen in Faenza gestuurd, waar hij evenwel na twee jaar weer weg moest, omdat hij overhooplag met de aan tucht en orde hechtende *patres*. Beter verging het de kleine non-conformist daarna op de openbare school in Forlimpopoli. Hier ontwikkelde Mussolini zich tot een redelijk goede leerling, die over het geheel genomen weinig problemen veroorzaakte. Hij zat zeven jaar op zijn nieuwe school en deed er in 1901 eindexamen. De universiteit zat er voor hem niet in; zijn ouders hadden niet het geld en hij niet de animo om zich aan een reguliere studie te wijden. Op zijn achttiende kon hij desondanks terugzien op een degelijke schoolcarrière van elf jaar, waarmee hij in zijn omgeving toch iets bijzonders was. Maar weinig leeftijdgenoten wisten een vergelijkbaar opleidingsniveau te bereiken: vaak hadden ze de school slechts sporadisch bezocht, die vroegtijdig de rug toegekeerd en zo goed als niets geleerd. In Emilia Romagna werd in 1900 ruim 46 procent van de kinderen boven de zes tot de analfabeten gerekend. In andere regio's lag dat percentage meer dan 30 procent hoger. In het nog volledig agrarisch georiënteerde koninkrijk Italië met zijn

De ouders

verstarde feodale structuren kon maar de helft van de mensen lezen en schrijven.²

Alles wijst erop dat Mussolini als scholier veel las en zich al vroeg voor politieke vraagstukken begon te interesseren. Dat had hij te danken aan zijn vader, een van de toonaangevende linkse figuren in Predappio en omgeving. Alessandro Mussolini, wiens voorouders betere tijden hadden gekend, brandde van eerezucht en wilde hogerop komen, maar dat lukte niet. De sociale barrières bleken onneembaar. Hij voelde zich daarom al gauw aangesproken door allerlei linkse revolutionaire ideeën, zoals die in Emilia Romagna leefden bij veel knechten, seizoenarbeiders en kleine boeren, die iedere dag moesten vechten voor hun bestaan. In die sinds mensenheugenis onderdrukte lagen van de bevolking heerste rond de eeuwwisseling een revolutionair elan dat steeds weer een uitlaatklep vond in gewelddadige rellen – tegen de overheid, tegen de rijke landeigenaren en niet in de laatste plaats tegen de alomane katholieke kerk, die als steunpilaar van het establishment werd gezien en fel werd be-

kritiseerd. De vader van Mussolini, een heetgebakerde, cholerische man, liet zich bij die grote en kleine conflicten niet onbetuigd en belandde daarvoor twee keer in de gevangenis.

Tegelijkertijd probeerde hij door middel van moeizame zelfstudie een theoretisch fundament voor zijn revolutionaire fantasieën te ontwikkelen, waarmee hij verbazingwekkend veel succes had: Alessandro Mussolini was een onbehouden proletarische intellectueel, die een paar standaardwerken van het internationale socialisme kende, voor socialistische bladen schreef en uiteindelijk in eigen kring zoveel aanzien genoot dat hij locoburgemeester van Predappio werd. Politiek was zijn hartstocht, waar hij ook openlijk voor uitkwam – zowel op zijn werk, in zijn eigen restaurantje, als in zijn gezin, dat niet zelden in het genot van avondlijke lezingen kwam en steeds weer onderdak moest bieden aan kameraden die door de politie werden gezocht.

Dit buitengewoon gepolitiseerde, samenzweerderige gezinsklimaat was voor de jonge Mussolini heel bepalend, omdat de ideeën en emancipatorische concepten die in zijn ouderlijk huis aan de orde kwamen een betere toekomst beloofden. Het was de begintijd van de industriële revolutie in het koninkrijk Italië. Tussen 1896 en 1908 groeide de industriële productie per jaar met gemiddeld 6,7 procent, waarbij met 13,7 procent de grootste groei voor rekening kwam van de chemische industrie, op de voet gevolgd door de metaal- en machine-industrie met meer dan 12 procent. Als gevolg daarvan liep de werkgelegenheid in de industrie op van 1,3 miljoen (1903) tot 2,3 miljoen (1911) en steeg het aandeel van de industrie in het bruto binnenlands product van 15 procent (1898) naar 21 procent (1909).³

Vooraf in het noordwesten van het land ontstonden talrijke middelgrote en kleinere bedrijven, die een heel nieuw slag mensen voortbrachten. Zelfbewust en met duidelijke politieke eisen verenigden zich de industriearbeiders en ambachtlieden – en in veel streken ook de gefrustreerde landarbeiders – in slagvaardige organisaties met socialistische ideeën en een ongehoord doel: een politieke en sociale revolutie. Overal vormden zich lokale groepen van de socialisti-

sche partij, de vakbonden en de arbeidersorganisaties. Zij organiseerden stakingen, publiceerden kranten en ontwikkelden vormingsprogramma's. Hun lokale protagonisten traden uitgesproken zelfbewust op, waardoor ze heel aantrekkelijk waren voor met name jonge, ambitieuze knapen als Mussolini. Links zat in veel gemeenteraden en wist zelfs in het parlement in Rome te komen, dat eigenlijk het domein was van burgerlijk-aristocratische kringen – ondanks een uiterst restrictief kiesrecht, waardoor rond 1900 slechts 10 procent van de ongeveer 32 miljoen Italianen (alleen mannen uiteraard) stemrecht had.

De andere politieke formaties hadden daarmee vergeleken weinig te bieden. Mussolini verachtte het ranzige liberalisme van de betere kringen. Hij haatte de lekenorganisaties van de katholieke kerk, omdat die in zijn ogen alleen maar dienden ter handhaving van de status quo en geen enkele aandacht hadden voor de armoede van de plattelandsbevolking. Van de republikeinen moest hij niets hebben. Die streefden weliswaar de juiste staatsvorm na, maar als het om sociale kwesties ging, waren ze hem veel te mak. Op dat punt dacht de zoon net als zijn vader, die niet ontevreden was dat het zaad van zijn opvoeding leek te ontkiemen. Het was geen toeval dat hij zijn eerstgeborene de voornamen van drie linkse revolutionairen had gegeven: Benito stond voor de Mexicaanse president Benito Juárez, Andrea moest herinneren aan Andrea Costa, de eerste socialist in het Italiaanse parlement, en Amilcare was een hommage aan de anarchist Amilcare Cipriani. De wens van de vader was dat zijn zoon in hun voetsporen zou treden.⁴

Maar eerst moest Mussolini natuurlijk werk zien te vinden. In feite maakten hij en talrijke andere jongeren met zijn afkomst die eind-examen hadden gedaan alleen kans bij de overheid. Het meest voor de hand lag een carrière als dorpsschoolmeester – als je tenminste ergens een plek vond. Voor buitenbeentjes met revolutionaire neigingen zoals Mussolini was dat extra moeilijk. Toch bleef hij solliciteren, tot hij ten slotte begin 1902 een aanstelling tot de zomer kreeg als slechtbetaald hulponderwijzer in een kleine, door socialisten bestuurde gemeente in de Powlakte.

Hij deed zijn best, maar erg bevredigend vond hij zijn werk niet. Hij voldeed naar behoren aan zijn verplichtingen en stond bij zijn leerlingen in een goed blaadje, wat hij echter door zijn openbare gedrag meteen weer tenietdeed: de nieuwe dorpsonderwijzer zwalkte 's avonds haveloos en dronken over straat en stortte zich in een hartstochtelijke verhouding met een getrouwde vrouw. Het hele dorp was in rep en roer en ten slotte kostte het hem na een halfjaar zijn baan.

Mussolini stond opnieuw met lege handen en moest zonder middelen van bestaan naar zijn geboortestreek terugkeren, waar hij met nauwverholten spot werd ontvangen. In juli 1902 keerde hij het bekrompen Predappio opnieuw de rug toe. Zijn doel – net als dat van veel andere wanhopige arbeidsmigranten voor en na hem – was Zwitserland, waar zich vooral in de grotere steden grote Italiaanse gemeenschappen hadden gevormd met eigen vakbonden, kranten en culturele organisaties. Hij had geen idee wat hem daar te wachten stond. Toen hij aan zijn reis begon, had hij in elk geval geen werk. Navenant moeilijk waren de eerste weken. Hij sliep onder bruggen, veranderde voortdurend van verblijfplaats, leed honger en werd gearresteerd als landloper. Hij werkte als metselaar, loopjongen en verkoper, maar lang hield hij het nergens uit. Zwaar lichamelijk werk was niets voor hem. Hij zuchtte onder de fysieke belasting en voelde zich bovendien gekrenkt in zijn trots als *professore* wanneer hij op een bouwplaats echt moest aanpakken.

Als hij later zijn verleden stilerde, klonk het heel anders. Dan kwam er geen einde aan zijn proletarische martelaarschap.⁵ In werkelijkheid kwam Mussolini al vrij snel in contact met linkse kringen in Lausanne, waar de Italiaanse socialisten in Zwitserland zetelden en waar zich de centrale van een Italiaanse metselaarsvakbond bevond, die voor zijn verenigingswerk en zijn weekblad *L'Avvenire del Lavoratore* (De toekomst van de arbeider) op zoek was naar kameraden die wat geleerd hadden. Mussolini was voor hen de juiste man: hij kon spreken, hij kon schrijven en met zijn opstandigheid trof hij de juiste snaar bij de Italiaanse arbeiders, die ook in den vreemde in opstand kwamen en hun rechten opeisten.